

**PROF. DR. SEMİH TEZCAN'IN
GENEL TÜRKOLJİ ÇALIŞMALARI**

Marcel ERDAL

Semih Tezcan'la ilk defa 1977'de, *Permanent International Altaistic Conference* Leiden toplantısında tanıştık. Oraya Göttingen'li arkadaşları Hartwig Scheinhardt ve Wolfram Heschke'yle birlikte gelmişti. Ben ancak tezimi sunarak doktoramı kazanmış, bundan başka sadece iki küçük tanıtma yazısı yayımlamıştım. O ise Almanya'da iki bambaşka alanda son derece önemli çalışmalar tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönmüş, hem Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Fakültesi'nde, hem Türk Dil Kurumunda görevler üstlenmiş, başarılı bir araştırmacıydı. İkimizin de hocaları Willy Bang'ın öğrencisiydi, benim hocam Hansjakob Polotsky, onun hocaları Saadet Çağatay, Berlin'de kullandığı eski soyadıyla İshaki ve kendisine Meryem Apa denmesini seven Annemarie von Gabain. Semih, yetmişler Almanya'sının en önemli iki dilbilimsel-filolog Türkoloji uzmanıyla, Doğu Almanyalı Peter Zieme ve Batı Almanyalı Gerhard Doerfer ile çok yönlü, yıllarca devam edecek olan ilişkiler kurmuştu. Semih, A. v. Gabain'le bir yıl okuduktan sonra Zieme'den Eski Uygurca'yı öğrenmeye devam etmişti ve bu bilgisiyle Doerfer'e faydalı olabiliyordu; Doerfer'den ise Yakutça ve Çuvaşça dâhil olmak üzere Genel Türkoloji'yi ve Altay dilleri akrabalığı sorunlarını öğrenmişti ve bu alanlarda edindiği bilgilerle Zieme'ye Eski Uygurca metinlerin sözlüksel çözümlenmesinde yardımcı oluyordu. Prof. Doerfer'i 1982-83 yıllarında 20 aylık Humboldt burslusunu olarak iyi tanıdım, ondan çok şey öğrendim; onun hayatında tek önemli olan şey, bilimdi, insan değildi. Hemen hemen yaşıt oldukları Peter Zieme'yle ise derin, hakiki bir arkadaşlıkları vardı.

Arada Doerfer, İran'ın ortalarındaki bazı köylerde hâlâ konuşulmakta olan Halaççadan haberdar olmuş ve kendisi Amerika'da, Bloomington'da ders verirken 1968'de öğrencileri Heschke, Scheinhardt ve Tezcan'ı Halaçlara, araştırma gezisine yollamıştı; ertesi yıl Doerfer, Perviz Recebi adlı İran Azerisi bir başka öğrencisi ve yine Semih Tezcan'la birlikte kendisi de ikinci Halacistan seferine katıldı. Bu iki seferde toplanan zengin ses malzemeleri üzerinde 1971 ortasına kadar Doerfer'in araştırma asistanı olarak çalıştı, 1971 ortasında Türkiye'ye döndü. Andığım 1977 yılına kadar Semih'in Türkiye'nin eski veya yeni dilini ve edebiyatını konu edinen hiçbir yazısı çıkmamıştı; o yıla kadar tüm yazıları Eski Türkçe, Moğolca ve Altay dilleri sorunu veya diğer Türk dilleri ve özellikle Halaçça konuludur. 1977'de Mustafa Canpolat'la birlikte hazırladığı, 1978'de basılan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* cildinde Zeynep Korkmaz'ın *Sadru 'd-dîn Şeyhoğlu - Marzubân-nâme Tercümesi* adlı kitabını ciddi şekilde eleştiren, yankılar yaratan makalesini neşreder (1980 *Türk Dili* dergisinde aynı konulu ikinci bir yazısı vardır). Ben bu yazımda Semih

Tezcan'ın Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi dili ve edebiyatı konularını ele alan yoğun, zengin ve önemli çalışmalarını ele almayacak, sadece kaleme aldığı Türkiye dışı konulu araştırmalarına kısaca değineceğim.

Semih Tezcan'ın en önemli çalışma alanlarından biri Eski Uygurcadır: 1970 başlarında savunduğu doktora tezinde Eski Uygurca bir Budist metni işlemiş, 1976'daki habilitasyonu için de yine Eski Uygurca bir konuda, Budizm'i Hindistan'dan Çine getirenlerden Xuanzang adlı rahibin hayat öyküsünün 10. cildi üzerine çalışmıştır. Ancak bu çalışmalar yazma çevriyazısından ve tercümesinden çok daha ileri gitmektedir. Doktorası için işlediği metni ancak 1974'te yayımlamış, bu neşirde Eski Uygurca için Halaççadan Eski Türkçenin telaffuzu konusunda öğrenilebilen tüm bilgileri uygulamıştır. 1974 ve 1976 ciltlerinin en önemli sayılabilecek kısımları notlardır; bu notlarda Semih Bey her türlü sayısız Eski Uygurca ve Genel Türkçe dilbilim ve filoloji sorunlarının üzerinde çok ciddi ve ayrıntılı şekilde durmuştur. Sadece 100 örneği basılan habilitasyon çalışmasının notları uygun şekilde yayımlanabilseydi, bugün de çok faydalı olurdu. İlk makalesi 1971'de Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi Eski Türkçe uzmanı Peter Zieme'yle işbirliği eseri olarak gerçekleşmiştir; Bu makalede biri runik yazılı olan ilginç dört mektup işlenmektedir. İkisinin beraber yayımladığı iki çalışma daha vardır: 1990'de yayımladıkları bir metinde Budist yazar, besbelli ki dinine tehlike olarak hissettiği Müslümanlığa karşı çıkmaktadır. 1994'de çıkan 'Reimsprüche' makalesinde ön-kafiyeli dizelerden oluşan bir halk edebiyatı biçimini içeren bir yazma işlenmektedir; dili arkaik, içerdiği inançlar ve mitolojik düşünceler son derece ilginçtir. Semih Tezcan ayrıca 1981'de Zieme'nin 1975'te, 1976'da ve 1977'de çıkan üç kitabı için hacimli tanıtma yazıları neşretmiş, 1975'te, 1979'da, 1985'te ve 2011'de Peter Zieme'nin bazı makalelerini Türkçeye çevirmiştir. 1994'te, Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisinin, 20. yy.ın başında Doğu Türkistan'dan Almanya'ya ulaşan Eski Uygurca ve Orta İrancı yazmaları işlemekle görevlendirilen 'Turfanforschung' çalışma grubunu denetleyen komisyona üye seçildi, 2002'de bu komisyonun başkanı oldu. Ben de, bu komisyonun üyesi olarak, bu projeye getirdiği düşüncelerin ne denli yapıcı olduğunu görebildim.

Semih daha 1968'de Almanya'daki ilk hocası Annemarie von Gabain'in bir yazısını "Renklerin Sembolik Anlamları" başlığıyla Türkçeye çevirir. Göttingen'deki hocası Gerhard Doerfer Türkçe üzerine çalıştığı kadar Moğol ve Tunguz dil gruplarıyla ve bu gruplar arasındaki ilişkilerle de meşgul oluyordu. Semih Tezcan'ın 1968'de çıkan 7 sayfalık ilk makalesi, Poppe'nin *Introduction to Altaic Linguistics* adlı kitabını tanıtmaktadır. 1971'de yayımladığı, Moğolca bir ders kitabını tanıtan bir eleştirisi de vardır. Bu konuyu sonra da terk etmeyip, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* dergisinin 1983'te çıkan 1980-1981

sayısında Gerhard Doerfer'in "Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu" makalesinin Türkçesini yayımlar. 1975 ve 1976'da çıkan iki önemli makalesi, görüş açısının o zamanlarda da, Talat Tekin gibi, tüm Türkiye Türkologlarınıninkinden daha geniş olduğunu gösteriyor: "1283 Numaralı Tibetçe Pelliot Elyazmasında Geçen Türkçe Adlar Üzerine" yazısındaki sözcüklerin tarih öncesi şekilleri, Halaççada gördüğümüz özellikler taşıyor. Saadet Çağatay Hanımla birlikte neşrettiği "Köktürk Tarihinin Çok Önemli Bir Belgesi: Sogutça Bugut Yazıtı", Türk bilim insanlarına ilk Türk kağanlığının ilk abidesini tanıtıyor. Arada Çin-Kazakistan sınırındaki İli bölgesinde ilk Türk kağanlığının ikinci abidesi bulundu ve 20 yıl içinde işlendi, onun da yazıtı da Sogutça. Semih, baştan beri sadece Eski Uygurca metinler üzerine yaptığı çalışmalarla yetinmeyip Eski Türk âleminin tüm yönleriyle ilgilenmiştir. "Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme" (1976) ve "Yazıtlarda Yeni Okuyuş ve Anlamlandırma Önerileri" (2010) yazılarında ikinci Türk kağanlığı yazıtlarındaki bazı ayrıntılar ele alınmaktadır. "En Eski Türk Dili ve Yazını" (1978) ve "Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi" (1981) yazılarında Eski Türkçe kaynaklar topluca tanıtılıyor. Semih Tezcan'ın tek tek – çoğu Eski Türkçe – sözcüklerin ve adların anlamını veya etimolojisini tartıştığı yazıları da olmuştur, aralarında *buyla* ve *bağa* (1978) *özkän* (1989), *çişek* (1993), *çuğay* (1995), *bodun* (2004), *Dîvânu luğâti 't-Türk'te Yâzkând* (1978) ve Kazakça *kımran* (2001). (1997). Bunların en önemlisi, kendisinin 1990'da Ingeborg Baldauf ve Klaus Kreiser'le birlikte yayımladığı *Türkische Sprachen und Literaturen, Materialien der ersten Deutschen Turkologen Konferenz* cildinde çıkan "Gibt es einen Namen Kök-türk wirklich?" ("Kök-Türk ismi hakikaten var mıdır?") başlıklı makalesidir; görünüşü değil, hakikati önemsedğini göstermektedir. "Additional Iranian Loanwords in Early Turkic Languages" (1997) ve "Dîvân Luğâti 't-Türk'te Tek Veriler (hapax legomena)" (2008) makalelerinde yine bazı sözcük sorunları işlenmektedir.

Semih Tezcan'ın en faydalı, bugüne kadar hep kullandığım bir eleştirisi 1981'de çıkan "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine" başlıklı makalesidir. Kutadgu Bilig'in üç yazmadan oluşan metni ve tercümesi Reşid Rahmeti Arat'ın kendi eseridir, *İndeks* cildi ise kendisi 1964 yılında vefat ettikten sonra üç öğrencisi tarafından hazırlanmış, 1979'da yayımlanmıştır. Bu *İndeks*'te birçok çeşitli yanlış vardır ve Semih Bey 55 sayfalık bu yazısında bunları güvenilir bir şekilde düzeltmiştir. Kutadgu Bilig'in her yönü üzerine araştırma yapanların, *İndeks*'i bu makaleyle beraber kullanmaları şarttır. Semih Bey 30 yıl sonra, 2011'de "Kutadgu Bilig'in Söz Varlığı Üzerine Yeni Notlar" adlı yazısıyla bu konuya yeniden döner.

Semih Tezcan'ın Orta Türkçe konulu ilk çalışması, János Eckmann'ın *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation* adlı yapıtı konusunda yazdığı, 1981'de basılan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*

1978-1979'daki 15 sayfalık tanıtmasıdır. 1971'de kaybettiğimiz Eckmann'ın hazırladığı *Nehcü 'l-Ferâdis* metnini Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar 1984'te düzeltmeleri ve önsözleriyle birlikte yayımlamıştır. 1994'te Berlin Humboldt Üniversitesi profesörü Avusturyalı Ingeborg Baldauf ile işbirliği sonucu "Zu einem Rätsel des Codex Cumanicus" başlıklı yazıları çıkar: Codex Cumanicus'un son sayfasını dolduran bilmeceleri Andreas Tietze 1966'da çıkan bir kitapta işlemiştir; Tezcan-Baldauf makalesi sorunlu kalan bir bilmeceyi çözümlenmektedir. Ertesi yıl Rabgûzi'nin *Kıyasu 'l-Enbiyâ*'sının neşrini Hendrik Boeschoten ve Mark Vandamme Semih Tezcan'ın danışmaları ve düzeltmeleriyle tamamlar. Semih Tezcan'ın son Orta Türkçe çalışması Abdurışit Yakup'la birlikte 1998'te yayımladıkları "A Chaghatai Turkic text on the life of Mani" olmuştur. Maniciliğin kurucusunun Çağatayca yazan biri tarafından tanınmış olması ilginçtir.

Çağdaş Türk dilleri arasında Semih Tezcan – Doerfer'in öğrencisi olarak – özellikle Halaçça ile meşgul olmuşsa da, tüm Türk dillerini ilgi alanı saymış, örneğin 1993'te "Arap Abecesini Kullanan Türk Topluluklarının Dil ve Yazı Sorunları Üzerine" başlıklı bir kurultay bildirisi sunmuştur. 2011'de Ingeborg Baldauf'un 'Kuzeydoğu Afganistan Özbek Lehçeleri' konulu çalışma raporunu Türkçeye çevirir. 1978'de *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri* cildinin, 1989'da bir Tatarca-Almanca sözlüğün yayınlanmasına, Mayıs 2012'de Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün düzenlediği *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları* sempozyumunun değerlendirmesine katılır. Halaçça konusundaki ilk raporunu Semih Tezcan Berlin'de 1969 Ağustos'unun sonunda düzenlenen 12. *Permanent International Altaistic Conference* toplantısında sunar: Bu toplantının bildirimleri ancak 1974'te yayımlanmışsa da, "Zum Stand der Chaladsch-Forschung" adlı 6 sayfalık bildiri daha ikinci Halacistan araştırma seferi yeni bitmişken sunulmuştur. Semih, Doerfer'in bu konuda kendi yazdığı bazı makaleleri "Halaçça, Orta İran'da Arkaik Bir Türk Dili" (1970), "İran'da Bir Dilbilim Araştırma Gezisi Üzerine Rapor" (1974) ve "Eski Türkçe ile Halaçça Arasındaki Şaşırtıcı Bir Koşutluk" (1974) başlıklarıyla Türkçeye çevirir. Dil malzemeleri, *Khalaj Materials* (1971), *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Xarrab)* (1980), *Folklore-Texte der Chaladsch* (1994) ciltleri ve "Zwei neue Texte aus Chaladschistan" (1996) makalesi Gerhard Doerfer ile birlikte hazırlanmıştır. Kendisi Halaç olan Ali Asgar Cemrâsi'nin 2010 ve 2012 yıllarında düzenlenen üç sempozyumda sunduğu bildirimleri Semih Bey Halaççadan Türkçeye çevirmiştir. Semih Tezcan'ın "Halaççanın Önemi ve Halaçça Araştırmalarının Sürdürülmesinin Gerekliliği" başlıklı yazısını 1999'da *Issues in Turkic Languages: Description and Language Contact* cildinde Kyoto Üniversitesi profesörlerinden Eski Uygurca uzmanı ve dilbilimci Masahiro Shōgaito asistanı Yakutça uzmanı Setsu Fujishiro ile birlikte yayımlar. Bu yazısında 30 yıl boyunca emek verdiği konuyu özetler ve tüm Türklük araştırmaları çerçevesindeki yerini belirtir.

Semih Tezcan'ın tüm akademik hayatı boyunca Türk milletlerinin dillerine, geleneksel kültürlerine ve yarattıkları eserlere karşı sonsuz bir sevgisi vardı, bu alanda her konuya heyecanla yaklaşıyordu. Geçmişin dil kaynaklarının ve günümüz Türk dillerinin tüm söz varlıklarını bir bütün olarak içermiştir, bunlar arasındaki ilişkileri yaşıyordu. En önemli özelliği, dilsel kaynaklara karşı gösterdiği dürüstlüktü; hiçbir zaman iş olsun diye, göstermelik çalışma yayımlamamıştır. Yukarıda hakikati önemseydiğinden bahsettim, bunu burada tekrar ediyorum: Tek önemseydiği şey doğruluktur. Bu günlerde Türkiye Türkolojisinin onun gösterdiği yolda gitmesi şarttır.

